

Refugiats musulmans a la Serra Nord de Tramuntana.

Una aproximació arqueològica
als esdeveniments
del 1229-1232

Jaume Deyà Miró

DIRECTOR FUNDACIÓ DAMARC

I MEMBRE COL·LABORADOR GRESMED

Jaume_deya@hotmail.com

Antecedents

La redescoberta del jaciment d'Almallutx (DEYÀ, GALERA 2013) obrí un gran nombre de línies de recerca encaminades a l'estudi del poblament andalusí a la Serra Nord de Mallorca i als moments tràgics de la conquesta de Jaume I. Per això mateix fou necessària una anàlisi exhaustiva del seu *hinterland* (DEYÀ 2014), on es va recórrer a la combinació de fonts escrites amb els treballs de prospecció (PÉREZ 2013) amb la intenció de localitzar-hi antics assentaments. A poc a poc els treballs de camp, desenvolupats durant anys, començaren a donar fruits amb la localització d'alqueries, rafals, coves/abrics, fortificacions de difícil adscripció cronològica i grans àrees de dispersió ceràmica. De mica en mica en aquests indrets aïllats començaven a relacionar-se entre ells donant sentit a un mapa de punts ben interrelacionats (Fig.1). Localitzacions relacionables amb els esdeveniments de 1230-1232.

La lectura de les fonts històriques [vegeu l'apartat següent] evidencia que un contingent inimaginable

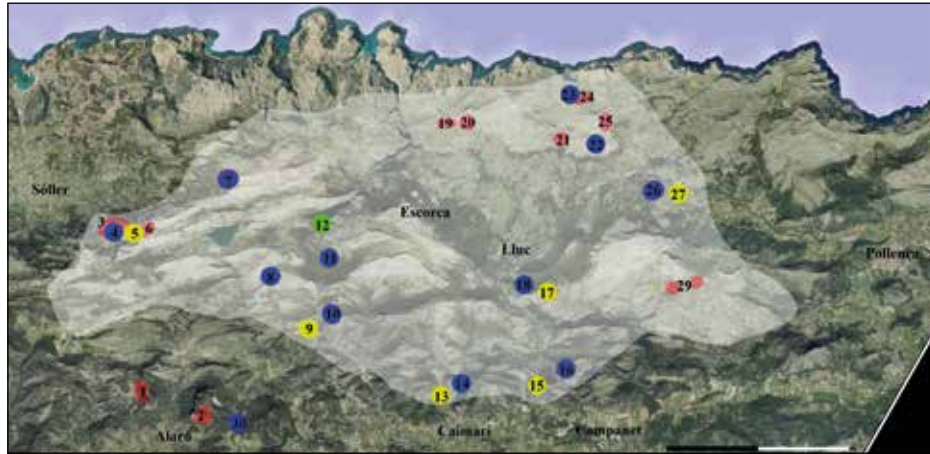

Fig.1: Jaciments citats al text. Vermell: Àrea dispersió ceràmica. Groc: Fortificació. Blau: Cova/abric.

de població es va veure obligada a refugiar-se arreu de l'illa de Mallorca, en especial importància a l'àrea compresa entre Sóller i Pollença. En un context bèl·lic com aquest, amb una migració tan gran de població, no tan sols ha de deixar restes documentals, sinó també evidències materials, és a dir, arqueològiques. Tot plegat, és un fet que donaria explicació a la presència d'abundant ceràmica islàmica, de cronologia almohade, en moltíssimes cavitats arreu de l'illa.

Un moment cabdal per a la recerca fou la visita del puig del Corral Fals (Establiments) i la troballa de la fortificació del Pinetons (PÉREZ 2013, DEYÀ 2014), que va permetre “datar”, o més ben dit, relacionar un tipus d'estructures arquitectòniques defensives amb l'època andalusina, que també s'havien observat al puig des Castellot de Lluç, el puig de n'Escuder (CALVO, ROCA, SALVÀ 1996) entre d'altres (Fig.2). De mica en mica, els resultats dels treballs de camp permeteren situar sobre un mapa punts que relacionats entre ells i, amb les fonts, articulaven un discurs històric. Aquest article pretén complementar i donar cos a un article anterior emmarcat dins l'àrea de la vall de Sóller (DEYÀ 2018).

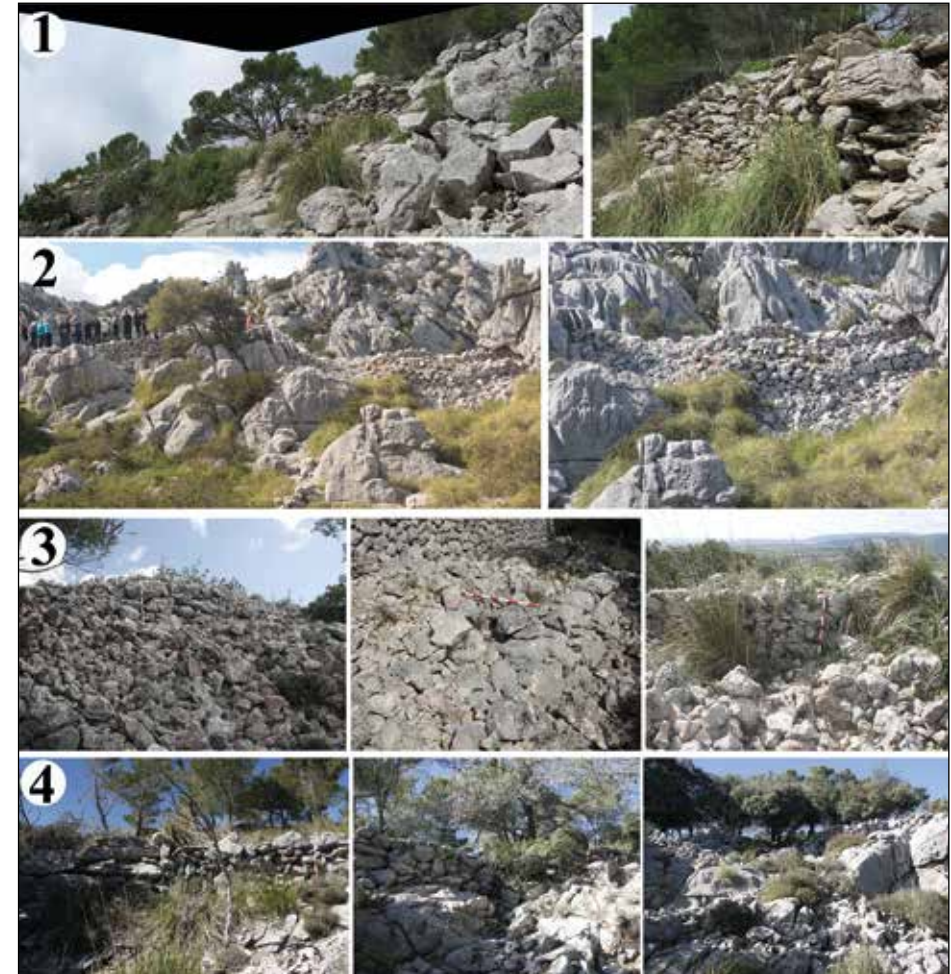

Fig.2: Comparativa entre fortificacions. 1. Puig des Castellot. 2. Moixarrins. 3. Corral Fals. 4. Pinetons.

Les fonts escrites

Una font excel·lent i per antonomàsia del moment de la conquesta de l'illa de Mallorca per Jaume I és *El Llibre dels fets* (en català antic: *Llibre dels Feyts*) o *Crònica* de Jaume I. Aquí se'n reproduïxen els passatges que es consideren de major rellevància per a aquest article (Ensenyat 2005: 71-94).

“93. DE LA PRIMERA CAVALCADA CONTRA ELS MOROS DE LA MUNTANYA...I, mentre aquells es preparaven per venir, acordàrem de fer una cavalcada; que els sarraïns havien pujat a la muntanya de Sóller, d’Almeruig i de Baialbaar, i ocupaven totes aquestes muntanyes i les defensaven contra els cristians, que només hi podien fer mal fins a Pollença”.

“98. DE COM EL REI S’ABSTENGUÉ D’ATACAR ELS MOROS DE LA MUNTANYA. ...érem tan poca gent en la companyia, no semblava oportú que nós entràssim en la muntanya, perquè ben bé hi havia tres mil moros armats que estaven en aquelles muntanyes de Sóller, d’Almeruig i de Bonalbaar, on nós devíem entrar. I el seu cap era Xuaip, que era natural de Xurert, i hi tenia amb ell vint o trenta homes a cavall.”

Les *hosts reials* de Jaume I es veuen obligades, estratègicament, a desentendre’s provisionalment de les àrees escarpades de la Serra de Tramuntana, per la seva situació desavantajosa contra la població atrinxerada en els escarpats paratges. Per això decideixen encaminar els esforços a sotmetre la resta de l’illa.

“113. DE LA CONQUESTA DE LES MUNTANYES DE L’ILLA DE MALLORCA I al cap de quinze dies sabérem que ni el rei de Tunis ni aquell estol no vindrien contra la terra de Mallorca. I aleshores emprenguérem la conquesta de les muntanyes i dels castells que ells tenien, anomenats Oloró, Pollença i Santueri. I els sarraïns podien ser ben bé tres mil homes d’armes, i dels altres n’hi havia ben bé quinze mil, entre dones i infants. I aquell que havien fet cap i senyor, que es deia Xuaip i havia estat de Xiver, ens feu parlar tractes respecte a tots els sarraïns de les muntanyes i dels castells, que si nós li teníem mercè i li feiem bé, de manera que, ell pogués viure honorablement, ell ens

rendiria els castells i les muntanyes. I com aquest tracte era bo per a nós i per a tots els cristians que aquí habitaven i hi habitarien, i com l’illa no podia estar segura mentre hi hagués una guerra tan gran, els nobles que eren allà amb nós, els cavallers i tots els altres, acordaren acceptar aquell pacte. I les condicions eren aquestes: que nós heretàssim a ell i als altres quatre que eren del seu llinatge, i que els donàssem cavalls i armes, i a cadascú un rocí, o mul o mula, que fos bo; i que els sarraïns poblassen la terra, els que volguessen viure amb nosaltres, i que d’aquells que no volien obeir-lo ni incloure’s en el pacte, que en féssim allò que volguéssim. I açò fou escrit en documents i s’acomplí tal com havia estat decidit. Però, encara restaren uns dos mil sarraïns en les muntanyes que no es volgueren rendir a la nostra mercè”.

L’inici de les campanyes bèl·liques a la Serra, després aproximadament d’un any de la caiguda de Madina Mayurqa, va suposar un primer pacte amb Xuaip, una figura desconeguda però que sembla que fou el cap visible dels resistents. El pacte va provocar la rendició de la gran majoria de població musulmana a la muntanya i dels tres castells (Alaró —probablement fent referència al puig d’aquest nom i s’Alcadena—, Pollença i Santueri). Tot i això encara quedà una part de població que es va negar a acceptar aquest tracte. Població que en tota seguretat resistí entorn de l’àrea compresa entre el barranc de Biniaraix fins el puig Caragoler de Femenia, coincidint amb l’àrea on es troben les muntanyes, valls i estreps rocosos més elevats de l’illa. Les recerques arqueològiques dutes a terme dins el projecte Almallutx (DEYÀ, GALERA 2020) van suposar que les troballes fetes sota l’aigua del Gorg podrien correspondre amb les restes del que fou el nucli principal d’aquesta població, a banda d’altres nuclis secundaris dispersos a altres punts, entorn el Puig Roig, Cosconar, el Puig Caragoler

de Femenia, els Tossals Verds, Massanella, Escorca, entre d'altres. Posteriorment al pacte i coincidint amb el tall de comunicacions entre Mallorca i Menorca per mar, es va iniciar una guerra de desgast.

“114. DE LA TORNADA DEL REI A CATALUNYA, I DE LA CONTINUACIÓ DE LA GUERRA A LES MUNTANYES DE MALLORCA. I quan estiguérem segurs que aquell estol no vendria, ens en tornàrem i hi deixàrem en Bernat de Santa Eugènia i don Pero Maça, que era senyor de Sant Garrén i era de la nostra mainada, i de dotze a quinze companyies de cavallers i escuders que volgueren quedar-hi, amb don Pero Maça. I nós ens n'anàrem a Catalunya, i ells començaren a fer guerra amb els de la muntanya; i aquella guerra durà tot l'hivern, fins a maig. I els sarraïns tenien tan bones fortificacions en les muntanyes, que no els podien fer mal en les persones. Però només podien collir els blats en alguns llocs poc productius, que no els podien bastar, de forma que arribaren a una tan gran necessitat, que es menjaven les herbes per les muntanyes, a manera de bèsties. I en Bernat de Santa Eugènia i don Pero Maça acordaren d'enviar gent a les muntanyes, i que es rendissin a ells; i els ho enviaren a dir amb cartes i per un sarraí que els portava. I els sarraïns respongueren, per carta, que mai no es rendirien a ells, sinó al rei que havia guanyat la terra. I quan en Bernat de Santa Eugènia i don Pero Maça i els cavallers de la terra veieren açò, decidiren que ells dos venguessin a la nostra presència, i que hi anàssim, perquè així conqueriríem tota la terra”.

“124. DEL QUE ACONSEGUÍ EL REI EN AQUEST TERCER VIATGE A L'ILLA DE MALLORCA, I DEL SEU RETORN A CATALUNYA. Dels sarraïns de l'illa que s'havien alçat a la muntanya, en captivàrem per fer-ne el que volguéssim, i en donàrem a qui en volia, perquè els fessin habitar en el territori com a captius. I aquests dos fets dugué-

rem a terme, en aquest viatge fet només amb tres galeres, perquè així ho volgué aquell Senyor que ens havia creat.”

Tot i això hi ha referències escrites que ens parlen de l'existència de petits reductes de població amagada ben bé fins a finals de segle XIII... Una població amagada en indrets tan inhòspits com és ara l'àrea de sa Tossa Alta, entre altres, on la població tenia autorització per a fer “caça de moragots”.

Prospeccions i evidències arqueològiques

Com se'n pot extreure de la Crònica, un gran volum de població fou forçada a viure a la Serra Nord de Mallorca pràcticament durant 3 anys. Aquests tingueren dues necessitats bàsiques: cercar indrets per a refugiar-se i altres per a controlar/defensar el territori. A partir d'aquestes dues premisses es va procedir a prospectar llocs estratègics, com vies de pas, punts visuals o àrees agrestes. Un punt a tenir molt present era la mateixa orografia de l'entorn, que de per si mateixa proporciona recursos naturals de defensa. Tot i que s'han tingut en compte, es deixa de banda tot el que serien les alqueries o rafals, que de ben segur jugaren un paper rellevant. A partir de les troballes s'han pogut definir tres tipus de jaciments atribuïbles en aquest moment històric (veure imatge 1):

1-Refugis.

Aquesta tipologia inclou tots els elements que permeten aixopluc o són propenses a utilitzar-se com a habitatge provisional, com és ara coves, covals i abrics/balmes. En alguns casos s'observen construccions molt rudimentàries per anivellar l'espai, resguardar-se del vent, permetre la recollida d'aigua, etc. La tècnica constructiva d'aquestes no denoten perennitat (pedres col·locades ràpidament i per mans poc expertes). A nivell ar-

queològic apareixen gran acumulació de material ceràmic de cronologia almohade amb tipologies tan variades com ceràmiques de cuina (olletes, safes), d'emmagatzematge (alfabies, gerres), de taula (rentamans, safes, fioles...) i utilitàries com ribells, munyidores, etc. A més de ceràmiques amb decoracions més luxoses, característiques de contextos urbans, que xoca localitzar-les a indrets tan inhòspits. Els jaciments d'aquesta tipologia dins l'àrea compresa a la figura 1 són in comptables i seria impossible anomenar-los en la seva totalitat en aquest article. Aquí se situen el que es consideren més destacables.

Jaciments: 4. Balma des morro d'en Joi (Fig.3). 7. Penyal des Migdia. 8. Cova d'en Queloies. 10. Cova II des Tossals Vells. 11. S'esllavissada des Prat. 14. Cova des coll de Caimari. 16. Cova des puig Costurer. 18. Coves des Castellot. 22. Cova des Rovell (TRIAS, SOBERATS, BOSCH 1992). 23. Cova i balmes de sa Tossa Alta. 26. Cova Mala. 30. Avenc des Vidre.

2-Fortificacions (Fig.2).

L'anàlisi del jaciment del Corral Fals (Establiments), del puig de n'Escuder (Caimari) i la fortificació dels Pinetons (Escorca) va permetre agafar com a referència el sistema constructiu d'aquests elements arquitectònics i comparar-los amb altres localitzats en altres punts de la Serra. Aquests tres primers casos tenien un element en comú formidable... Tots ells eren indrets datables a partir de les restes ceràmiques, exclusivament de cronologia almohade. La possibilitat de relacionar aquesta tipologia arquitectònica amb restes materials d'un moment cultural en concret feren factible relacionar-les amb altres construccions localitzades. Aquestes presentaven una total absència de material ceràmic que les permetés datar però amb unes característiques tècniques molt similars: poc acurada i d'execució ràpida i precipitada, a més de presentar accessos

Fig.3: 1. Safa Puig Roig. 2. Localització refugi Morro d'en Joi, mur de condicionar l'espai i mostra material superficial.

en forma de colze. De manera recurrent a les proximitats i a cotes més baixes s'hi localitzen cavitats clarament de refugi. Aquest fet podria estar relacionat amb el fet que aquests indrets fossin utilitzats com a punts de vigia i, al mateix temps, on resguardar la població en moments de necessitat.

Aquestes construccions, fortificant sempre cims, se situen a llocs que protegeixen accessos principals a l'interior de la Serra, com els casos de:

Jaciments: 5. Camins nous de l'Ofre. 9. Es Pinetons. 13. Puig de n'Escuder. 15. Puig des Castell de Binibona. 17. Puig des Castellot. 27. Pas de Moixarrins.

3-Zones de dispersió ceràmica

El jaciment més paradigmàtic localitzat són les àmplies àrees de dispersió de ceràmica. Es tracta d'espais en altura, extremadament agrests i de fàcil defensa per la seva orografia, on en la majoria dels casos no existeixen elements naturals on trobar aixopluc ni restes arquitectòniques per a aquest ús. La varietat ceràmica també és àmplia, des de ceràmica de taula fins a grans contenidors d'emmagatzematge.

Jaciments: 1. Castell d'Alaró (concentració ceràmica la vessant sud). 2. S'Alcadena (dispersió ceràmica des de l'accés fins la zona sud del cim amb restes de cabanes circulars). 3. Ses Solanes (COLL 2005). 6. Coll des Portell de sa Costa. 19. Serra de ses Farines (dispersió i estruc-

tures). 20. Pas des Cosconar. 21. Coll des Ases. 24. Coll d'es Fornets. 25. Puig Caragoler de Femenia. 29. Mina.

Conclusions

Un cop analitzades i comparades les fonts documentals i els resultats arqueològics de les prospeccions es pot definir una gran àrea que concentra la zona més escarpada del nord de la Serra de Tramuntana (Fig.1). Les cadenes muntanyoses, massissos i cims conformen una gran muralla perimetral, on accedir al seu interior tan sols és possible per un seguit d'accessos natural, com per exemple el Barranc de Biniaraix, els Tossals Verds, Binibona, el coll de sa Batalla i la vall d'en Marc. Coincident amb aquests punts estratègics s'han localitzat fortificacions que els controlen, a més, properes a elles cavitats i abrics que serviren com a lloc d'habitatge provisional, que pel volum de material ceràmic localitzat, acolliren un gran volum de població. L'estratègia d'ofegament duta a terme per Jaume I i executada per Bernat de Santa Eugènia un cop rendits els castells roquers provocà la necessitat de blindar els principals accessos naturals de la població resguardada dins d'aquests paratges.¹ Com ja s'ha exposat en moltes ocasions, a partir dels treballs arqueològics al jaciment d'Almallutx, la població resistent amb tota probabilitat intentà crear algun tipus de "govern provisional" entorn del qual organitzar-se, coincidint amb les restes d'un gran entramat urbà localitzat a la vall d'Almallutx (Deyà, Galera 2020), on per les restes materials exhumades la població andalusina de major rang social degué trobar adequat instal·lar-se (fig.1 punt 12). La documentació d'altres assentaments secundaris en coves, abrics i antics jaciments prehistòrics dispersos dins tota aquesta gran àrea muntanyosa indicarien una dispersió per tot el territori de la resta de la població, en molts casos a paisatges totalment recòndits. Alguns indrets com el nucli antic d'Escorca o la Serra de sa Farineta hi

apareixen estructures arquitectòniques idèntiques a les documentades a Almallutx i que són atribuïbles a espais domèstics construïts durant aquest període de resistència. Hi ha dos punts molt peculiars dins tot l'espai d'estudi, com la zona de ses Solanes i el Portell de sa Costa, per una banda, i l'entorn del puig Roig i el puig Caragoler de Femenia, per l'altra. Dos espais completament escarpats, agrestes i salvatges on es troba una dispersió anormal i abundant de ceràmica a les zones dels cims. Ceràmiques de tota tipologia utilitària i, sorprenentment, gran quantitat de fragments d'alfàbies, la qual cosa es fa difícil imaginar aquelles persones transportant l'esmentat volum d'estrís per aquells paratges. A més, els principals accessos a aquests cims presenten abundant material ceràmic, probablement relacionable a trencadisses durant el procés de desplaçament. Amb tota probabilitat, la zona del puig Roig fou dels darrers indrets on, desesperadament, els andalusins intentaren resistir fins a la rendició final del 1232. Una troballa sorprenent en aquesta àrea fou la d'un abric on, encastat al terra, s'hi troba un antic «ataifor» (plat fons representatiu de la vaixel·la andalusí) que quedà calcificat pel seu ús com a recipient de recollida d'aigua d'un degotís, encara actiu a l'actualitat (Fig.3).

Aquest treball pretén ser una primera aproximació als fets esdevinguts entre l'any 1230-32, que donà lloc al col·lapse d'una cultura per ser reemplaçada per una altra. Manca molt de treball de camp per acabar de completar aquest mapa, però almenys s'ha evidenciat que els esdeveniments esmentats deixaren una forta petjada en el nostre territori.

Agraïments

Voldria agrair, amb especial atenció, a Pablo Galera, Plàcid Pérez, Pere Rullan i Lorenzo Ramírez per la seva ajuda desinteressada en moltes de les prospeccions

¹ Molt curiosa és la coincidència amb el mapa de 1594 d'Antoni Verger, lloctinent de Mallorca, elaborat per a protegir la població mallorquina a la Serra de Tramuntana en cas d'invasió, on les mateixes àrees de fortificació i d'acollida de població coincideixen amb les presentades en aquest treball. (Rosselló 2014)

ons realitzades, i les aportacions per part de Josep Sosa, Miquel Martorell, Miquel Àngel Escanelles, Joan Maiol i Joan Riera, entre d'altres. ¶

BIBLIOGRAFIA

- ARAMBURU-ZABALA, J. (2018) Inventario arqueológico de Mallorca. Escorca. https://www.academia.edu/36550059/INVENTARIO_ARQUEOL%C3%93GICO_DE_MALLORCA_ESCORCA
- ARAMBURU-ZABALA, J. (2018) Inventario arqueológico de Mallorca. Pollença. https://www.academia.edu/36829983/INVENTARIO_ARQUEOL%C3%93GICO_DE_MALLORCA_POLLEN%C3%87A
- ARAMBURU-ZABALA, J. (2018) Inventario arqueológico de Mallorca. Sóller. https://www.academia.edu/37483836/INVENTARIO_ARQUEOL%C3%93GICO_DE_MALLORCA_S%C3%93LLER
- CALVO, M.; ROCA, C.; SALVÀ, B. (1996). “L'assentament islàmic del Puig de n'Escuder (Caimari-Selva)”. *BSAL*, 53 p. 377-386.
- COLL, J. (2005). *Història de Sóller. De la prehistòria a l'època musulmana*. Ajuntament de Sóller.
- DEYÀ, J. (2014). *Arqueologia i fonts escrites; Almallutx i el seu hinterland*. Treball de final de màster, Universitat de les Illes Balears.
- DEYÀ, J. (2018). Refugiats musulmans durant la conquesta 1229-32 a la Serra de Tramuntana - El cas de les muntanyes de Sóller. XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx. Ajuntament de Sóller.
- DEYÀ, J.; GALERA, P. (2011). *Proyecto Almallutx; Proyecto de investigación, protección y puesta en valor de la zona arqueológica de Almallutx, Escorca*. (Depositado en el Departamento de Patrimonio del Consell Insular de Mallorca.)
- DEYÀ, J.; GALERA, P. (2013). “L'entorn arqueològic d'Almallutx, una projecció a escala de la seqüència

d'ocupació humana a l'illa de Mallorca. Presentació i perspectives de futur”. V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Palma. p.241-247.

- DEYÀ, J.; GALERA, P. (2020). “Almallutx: último asentamiento musulmán de Mallorca.”. *Actualidad de la investigación arqueológica en España II (2019-2020)*. MAN.p.343-359.
- ENSENYAT, G. (2005). *Llibre dels fets. Conquestes de Mallorca i Eivissa i submissió de Menorca*. Ed. Hora Nova.
- PÉREZ, L. (1979). «Corpus Documenta Balear (V). Reinado de Jaime I». *Fontes Rerum Balearium*, III, Palma, p.1-48.
- PÉREZ, P. (2013). «Sobre el poblament musulmà d'Almallutx. Un exercici de localització d'algunes alqueries i rafals del jûz de les Muntanyes de Mallorca». *VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Sóller, p. 245-272.
- PÉREZ, P.; DEYÀ, J.; GALERA, P. (2018). «El conjunt hidràulic d'Almallutx. Un cas de relació fructífera entre registre documental i registre arqueològic». VIII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Alcúdia.
- ROSSELLÓ, V. (2014). “Una traça militar de la Serra de Tramuntana de Mallorca amb molta por dels Turcs -1594). *Quaderns de Geografia* 95/96. València. p. 7-24
- SOLDEVILA, F. (1983). *Les quatre grans cròniques: Jaume I. Bernat Desclot. Ramon Muntaner. Pere III*, Barcelona. Ed. Selecta.
- TRIAS, M. SOBERATS, F. BOSCH, JR. (1992). “Troballes d'època islàmica al Puig Caragoler de Femenia, La Coveta des Rovell (Escorca, Mallorca)”. *Endins*, nº17-18, p. 73-80.